

Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Čakajovciach okres Nitra

MÁRIA REJHOLCOVÁ

Obec leží v juhovýchodnej časti sprašovej Nitrianskej pahorkatiny, na pravostrannej nive a terase rieky Nitry, v blízkosti sútoku s potokom Radošinou, vzdialená 10 km severným smerom od Nitry.

Lokalita s miestnym názvom Kostolné se nachádza na miernej vyvýšenine, na severnom okraji obce. Nálezom kostrových hrobov bola známa už od roku 1943, kedy pri stavbe železničnej trate zo Zbehov do Jelšoviec bola zemnými prácami zničená severná okrajová časť pohrebiska. Zachránené boli iba štyri hroby, datované nálezmi hmotnej kultúry do 9. storočia a sedem hrobov z 11. storočia. Vychádzajúc z hustoty hrobov na okraji 38 m širokého železničného zárezu, zemnými prácami bolo zničených asi 80 hrobov.

Počas dvanástich výskumných sezón bolo na ploche takmer dvoch hektárov systematicky odkrývané rozsiahle včasnostredoveké pohrebisko (Rejholcová 1975, 87—89; 1977, 239, 240; 1978, 202—204; 1980a, 230, 231; 1980b, 179—181; 1981, 245—247; 1982, 233—236; 1983, 215—217; 1984a, 189, 190; 1985, 202—204; 1986, 200, 201). Odkrytých bolo 894 hrobov.

Chronologicky najstaršia časť pohrebiska je doložená 89 žiarovými hrobmi, z ktorých je 76 urnových a 13 jamkových. Situovaná je v juhozápadnej časti lokality. Hroby sú rozmiestnené v skupinách, v rozdielnej vzdialenosti jeden od druhého. Urny s obsahom spopolneného tela boli ukladané do jám vyhlbených v masívnej vrstve hnedozeme, preto ich tvar bolo možné vysledovať iba vzácne. Hrobové jamy pre hroby jamkové boli buď oválne alebo kruhové vyhlbeniny, s kotlíkovite prehnutým dnom, jednoduché bez inej úpravy, alebo boli na dne a do potrebnej výšky stien vyložené črepmi, pochádzajúcimi často z viacerých nádob. Obsah kostí v urnách a v jamkových hroboch bol takmer vždy prikrytý buď spodnou časťou ďalšej nádoby, alebo črepmi. Hĺbka žiarových hrobov sa pohybovala od 57 do 115 cm od dnešnej úrovne terénu.

Nádoby vo funkcii urny majú hrncovitý tvar, sú nezdobené alebo zdobené. Nezdobené formy sú vyrobené z hrubozrnného materiálu, niekedy aj s obsahom pliev, formované v ruke, na povrchu potiahnuté tenkou vrstvičkou plavenej hlíny. Zdobené tvary nádob podunajského typu sú vyrobené z jemnejšie zrnitého materiálu s pomerne veľkým obsahom piesku a sfúdy, obtáčané na kruhu. Telo nádob je zdobené kombináciou zväzkov vlnovky a horizontálnych línií, vzácnejšie horizontálnym pásom vpichov urobených s viaczúbkovým hrebenom. Často sa vyskytuje výzdoba na vnútornej strane ústia zo zväzku drobnejšej vlnovky. Nie vždy bola vo funkcii urny použitá plnohodnotná nádoba. Najmä ak išlo o hroby detí, boli použité iba spodné časti nádob, ktoré boli objemom dostačujúce na uloženie zvyškov spopolneného tela.

Sprievodný inventár v žiarových hroboch je málo početný. Zastúpené sú súčasti odevu (pracky a prevliečky z opaska), predmety dennej potreby (nože,

ocieľky, kresacie kamienky), vzácnejšie sú toaletné potreby (kostený hrebeň) a militáriá (železný hrot šípa s tuľajkou). Pamiatky hmotnej kultúry sú vložené medzi obsah nedohorených zvyškov ľudských kostí. Pomerne častý je výskyt amorfných zlomkov železa; v jednom hrobe bola aj hrudka smoly. Medzi nedohorenými zvyškami kostí sa nachádzajú drobné zlomky črepov a riečne kamienky, ktoré sa medzi kosti dostali zo žiaroviska.

Odkryté staroslovanské žiarové pohrebisko v Čakajovciach, predbežne datované do 7. a 8. storočia, je v súčasnosti najväčším odkrytým pohrebiskom na území Slovenska. Popri už známych, i keď menej početných nálezoch žiarových staroslovanských hrobov z tohto mikroregiónu — napr. z Nitry miestna časť Dolné Krškany — poloha Serologický ústav (Bárta 1953, 167—171, 190, obr. 99) — poloha areál závodu Mier (Chropovský 1977, 134—136) alebo Výčap Opatoviec (Budinský-Krička 1947, 135—144; Bialeková 1984, 41—45), má nesporne veľký prínos pre hlbšie poznanie najstaršieho úseku našich národných dejín, v prostredí, ktoré zohrávalo dôležitú úlohu v nasledujúcom období — v období Veľkej Moravy.

Na skúmanom pohrebisku sa pochovávalo aj v nasledujúcom období. Predpoklad kontinuity pochovávaní v 9. storočí, vo vzťahu hrobov žiarových ku kostrovým, okrem horizontálnej stratigrafie umožňuje aj charakter hrovej výbavy pamiatkami materiálnej kultúry z hrobu 788, ktorý je okrajovým hrobom s kostrovým spôsobom pochovávaní a nachádza sa v bezprostrednom susedstve žiarových hrobov. V hrobe bol pochovaný muž. V hrobových prídavkoch okrem vedierka, kosáka, noža, sekery — bradatice boli ostrohy zachované v zlomkoch, ktoré ako ukázala röntgenová analýza, môžeme zaradiť podľa klasifikácie D. Bialekovej (1977, 106, 124, okr. 2) a A. Ruttkayho (1982, 177, tab. II) k ostrohám s ramenami ukončenými s očkom (typ II A), ktoré datujú hrob na prelom 8/9. storočia, resp. na začiatok 9. stor. Zdá sa, že je súčasne dokladom nastávajúcich zmien v pohrebnom rite u Slovanov v tejto oblasti, ktoré postupne vytláčajú formu kremácie tela zomrelého. Súbor pamiatok materiálnej kultúry z vyše 130 hrobových celkov z 9. storočia, načrtáva aj štruktúru pochovávaného slovanského etnika. Okrem agrárnej a remeselnej zložky je na pohrebisku výrazná skupina spoločensky vyššie postavených jedincov. Táto je doložená súborom nálezov, reprezentujúcich výstroj a výzbroj. Predovšetkým sú to nálezy železných ostrôh typu II A, III B a IV A (Bialeková 1977, 106; Ruttkay 1982, 177). V hroboch sa vždy okrem páru ostrôh a iných prídavkov našla sekera-bradatica. Okrem početných nálezov bradatic, sú zbrane zastúpené nálezom meča typu II (H) (Ruttkay 1982, 177), nálezmi železných hrotov šípov a kopije. Na pohrebisku sa vzácné vyskytli hroby, ktoré vzhľadom na štruktúru pamiatok materiálnej kultúry môžu byť považované za reprezentantov hrobov remeselníkov. Napr. v hrobe 291, v ktorom bol pochovaný muž, hrobová výbava obsahovala široký sortiment výrobkov kovárskeho remesla — vzácné sa v hroboch nachádzajúca asymetrickú radlicu, britvu, nože rozličných veľkostí, kresadlá, kosák, šidlá, rozličné objímky, pracky a vedierko.

Popri bohatosti nálezov zbraní, výstroje, nástrojov, predmetov dennej potreby a najmä keramiky, významnú skupinu pamiatok hmotnej kultúry predstavuje ženský šperk. Reprezentujú ho honosné, bohato filigránom a granuláciou zdobené, ale aj jednoduchšie tvary náušnic, prstene, gombíky a náhrdelníky. Niektoré druhy šperku pretrvávajú aj v prvej polovici 10. storočia.

Materiálna kultúra z hrobov naznačuje, že pravdepodobne v polovici 10. storočia dochádza v tejto konkrétnej oblasti k etnickému zmiešaniu domáceho

slovanského obyvateľstva s novým maďarským etnikom. Tento fakt sa na pohrebisku prejavuje nálezmi hrobových celkov, s obsahom charakteristických druhov pamiatok hmotnej kultúry, ktoré sa dostávajú do oblasti Karpatskej kotliny ich príchodom. Sú to najmä výrobky umeleckého remesla, používané na výzdobu odevu (strieborné, často pozlátené nášivky a dvojčlánkové kovania, plechové a liate plakety), náušnice východného typu, niektoré druhy koráلكov, gombíkov a v náhrdelníkoch často sa vyskytujúce mušle kauri. V kolekcií keramiky z hrobov boli zastúpené aj formy (dvojuché amfory, vázovitá nádoba zdobená členeným plastickým pásikom), ku ktorým nachádzame analógie v oblasti saltovskej kultúry (Fodor 1985, 165—170). Medzi významné nálezy patria aj tri strieborné západoeurópske — francúzske mince (Rejholcová-Kolníková 1985, 129—136). Našli sa ako závesky v náhrdelníku v hroboch pochovaných žien. Denár grófa Guillaumea z Auvergne z rokov 918—926 razený v Brioude a dve mince francúzskeho kráľa Raoula Burgundského, ktorý vládol vo Francúzsku od roku 923 do roku 936 (Dumas 1981, 101—106). Z historických prameňov je známa skutočnosť, že staromaďarské jazdecké družiny po zaujatí novej vlasti (územie dnešného Maďarska, pričom ich osídlenie zasiahlo aj niektoré oblasti severne od stredného Dunaja, a to dnešné juhozápadné a východné Slovensko), podnikli v prvej polovici 10. storočia korisťnícke výpravy najmä do západných častí vtedajšej Európy. Ako korisť, ale aj ako poplatky vo forme výkupného, dostali sa západoeurópske mince z prvej polovice 10. storočia na územie trvalo, či prechodne osídlené starými Maďarmi, a tak aj do hrobov ich príslušníkov.

Súbor mincí z hrobu bojovníka pochovaného v 10. storočí v dnešnej obci Kiskunfélegyháza (Maďarsko) je jedným z výrečných reprezentatov takejto historickej situácie (Gedai 1972, 169—175). Okrem iných obsahuje aj denáre auvergueského grófa Guillaumea, I. Gedai konfrontujúc obsah súboru mincí s historickými správami dospel k záveru, že pochovaný bojovník bol účastníkom staromaďarskej vojenskej výpravy do južnofrancúzskych oblastí, ktorá sa uskutočnila roku 924 a obiduc Pyreneje smerovala cez Lombardsko, Provensálsko až do Auvergne.

Z historických prameňov je tiež známe, že nájazdy staromaďarských družín zasiahli aj Burgundsko. Prvýkrát k tomu došlo roku 911, potom opätovne v rokoch 913, 926, 935 a 937 (1983, 70, 72, 73). Túto skutočnosť dokladajú aj mince Raoula Burgundského z Čakajoviec, ktoré sa dostali do vlastníctva pochovaných žien pravdepodobne ako dar tých mužských príslušníkov vojenských výprav, ktoré v tridsiatych rokoch 10. storočia smerovali do Burgundska.

Zmena v etnickom zložení obyvateľstva pochovávaného na našom pohrebisku je sledovaná iba v hmotnej kultúre, vôbec sa neprejavila v pohrebnom ríte, uplatňovaním charakteristických zvyklostí, všeobecne užívaných nomádskym obyvateľstvom. Ukazuje sa, že novoprišlé obyvateľstvo sa v pochovávaní pridalo k autochtónnemu slovanskému obyvateľstvu, prijalo jeho miesto a zvyklosti, čo sa prejavilo v spoločnom pochovávaní na spoločnom cintoríne. Pochovávanie na spoločnom cintoríne je súčasne aj dokladom sieldnej organizácie a vyjadrením vnútorného vzťahu medzi Slovanmi a Maďarmi, čo potvrdzuje, že hroby s typickým staromaďarským inventárom nevytvárajú v rámci pohrebiska separátnu skupinu.

Symbióza obidvoch etník sa v ďalšom stupni vývoja odzrkadlila v jednotnej hmotnej kultúre, užíwanej obidvomi etnikami v druhej polovici 10. storočia, s charakteristickými druhmi šperkov. Predovšetkým sú to esovité záušnice, roz-

manitá škála prsteňov, náramky, nákrčníky a náhrdelníky. V období druhej polovice 10. storočia na pohrebisku v Čajkovciach popri nálezoch predmetov dennej potreby, šperkov a súčastí odevu, je v hrobách bohatý výskyt keramiky. Aj v tomto období pohrebné zvyky svedčia o značnom podiele slovanského elementu medzi pochovanou populáciou (Rejholcová 1984b, 205—208).

Začiatkom 11. storočia sledujeme vo vybavení hrobov predmetmi materiálnej kultúry výrazné zmeny. Postupne sa z nich vytrácajú tie predmety, ktoré súviseli s pohanským názorom na posmrtný život (najmä nádoby z bronzu). Hrobová výbava sa obmedzuje prísne iba na osobný šperk, ktorý čo do druhovej rozmanitosti, v porovnaní s predchádzajúcim obdobím, je značne zredukovaný. Novým predmetom v hrobách sú mince Arpádovskej dynastie, dávané zomrelému vo funkcii obolu mŕtvych. Na skúmanom pohrebisku v Čakajovciach sa našli v 29 hrobách. Zastúpené sú razby Štefana I (1000—1038), Ondreja I (1046—1061), vojvodu Bela (1048—1061), Bela I (1061—1063), Salamána (1063—1074), Ladislava I (1077—1095), Kolomana (1096—1116) a Bela II (1131—1141), ktorá je aj najmladšou arpádovskou razbou, určujúcou stanovenie hornej časovej hranice pochovávaní, zhruba k roku 1140.

Pohrebisko v Čakajovciach je v súčasnosti jedinou preskúmanou lokalitou, s doloženou kontinuitou pochovávaní od 7. do počiatku 12. storočia a je súčasne najsevernejšie situovanou nekropolou z obdobia tzv. belobrdskej kultúry na Slovensku. Na pohrebisku nie je superpozícia hrobov, ktorá by indikovala fázovitú pochovávaní s určitým časovým hiátom. Ojedinele sa vyskytujúce superpozície sú buď z jedného časového úseku — z 10. storočia, kedy išlo najpravdepodobnejšie o príbuzenské vzťahy pochovaných a v niekoľkých prípadoch prekrývajú hroby z 11. storočia hroby z 9. storočia, čo mohlo súvisieť so zaniknutím hrobového násypu.

Výsledky výskumu budú nepochybne cenným vkladom pre štúdium slovanského osídlenia a pre riešenie závažných otázok ekonomického a spoločenského vývoja, vývoja pohrebného ritu a v neposlednom rade pre riešenie dôležitých etnických otázok.

Literatúra

- Bárta, J. 1953: Pohrebište zo staršej doby hradištnej v Dolných Krškanoch pri Nitre. *Archeol. Rozhl.*, 5, s. 167—171, 190, obr. 99.
- Bialeková, D. 1977: Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim (Typologie und Datierung), *Slov. Archeol.*, 25, s. 103—160.
- Bialeková, D. 1984: Zisťovací výskum a povrchový prieskum vo Výčapoch-Opatovciach, in.: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1983*, Nitra, s. 41—45.
- Budinský-Krička, V. 1947: Slovanské popelníkové pole z doby predhradištnej vo Výčapoch-Opatovciach, okr. Nitra, in.: *Hist. Slov.*, 5, Bratislava, s. 135—144.
- Dumas, F. 1981: Grâce aux découvertes de Čakajovce (Slovaquie), un complément au monnayage de Raoul, roi de France, in.: *Revue numismatique*, 23, Paris, s. 101—106.
- Fodor, I. 1985: Honfoglalás kori bordázottnyakú edényeink származásáról, in.: *Folia Archaeol.*, 36, Budapest, s. 165—170.
- Gedai, I. 1972: A kikunfélegyházi X. századi sírlelet érmei, in.: *Cumania*, I, *Archaeologia, Kecskemét*, s. 169—175.
- Chropovský, B. 1977: Slovanské kostrové pohrebisko v Nitre — Dol. Krškanoch, in.: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1976*, Nitra, s. 134—136.
- Magyarországi történeti kronológiája, I, Budapest 1983.
- Rejholcová, M. 1975: Výskum pohrebiska z 11. storočia v Čakajovciach, in.: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1974*, Nitra, s. 87—89.

- Rejholcová, M., 1977: Pohrebisko z 10.—11. storočia v Čakajovciach, in.: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1976, Nitra, s. 239, 240.
 Staroslovanský žiarový hrob v Čakajovciach, in.: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1976, Nitra, s. 240.
- Rejholcová, M. 1978: Stredoveké pohrebisko v Čakajovciach, in.: Archeol. Výsk. na Nál. na Slov. v r. 1977, Nitra, s. 202, 203.
- Rejholcová, M. 1980a: Výskum pohrebiska v Čakajovciach, in.: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1978, Nitra, s. 230, 231.
- Rejholcová, M. 1980b: Ďalšia etapa výskumu pohrebiska v Čakajovciach, in.: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1979, Nitra, s. 179—181.
- Rejholcová, M. 1981: Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Čakajovciach, in.: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1980, Nitra, s. 245—247.
- Rejholcová, M. 1982: Včasnostredoveké pohrebisko v Čakajovciach, in.: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1981, Nitra, s. 233—236.
- Rejholcová, M. 1983: Včasnostredoveké pohrebisko v Čakajovciach, in.: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1982, Nitra, s. 215—217.
- Rejholcová, M. 1984a: Výskum pohrebiska v Čakajovciach v roku 1983, in.: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1983, Nitra, s. 189, 190.
 — 1984b: Demografičeskije svedenija po rezul'tatam raskopok rannesrednevekovogo mogil'nika v s. Čakajovce, in.: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.—10. Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany 3.—7. Oktober 1983, Nitra, s. 205—208.
- Rejholcová, M. 1985: Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Čakajovciach, in.: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1984, Nitra, s. 202—204.
- Rejholcová, M. 1986: Výskum pohrebiska v Čakajovciach, in.: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1985, Nitra, s. 200, 201.
- Rejholcová, M.—Kolníková, E. 1985: Príspevok nálezov mincí z Čakajoviec k problematike západofranského mincovníctva, in.: Numismatické listy, 40, č. 5—8, Praha, s. 129—136.
- Ruttkay, A. 1982: The Organization of Troops, Warfare and Arms in the Period of the Great Moravian State, Slov. Archeol., 30, s. 165—198.

Zusammenfassung

Erforschung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes in Čakajovce, Bz. Nitra

Die Gemeinde Čakajovce liegt 10 km nördlich von Nitra. Die Lokalität mit dem Ortsnamen Kostolné befindet sich auf einer mäßigen Erhöhung am Nordrand der Gemeinde. Sie war durch den Fund von Skelettengräbern schon seit 1943 bekannt, wo bei den mit dem Aufbau der Eisenbahn verbundenen Erdarbeiten der Nordteil der Grabstätte verletzt wurde.

Während 12 Forschungssaisons wurde auf der Fläche von fast 2 Hektaren ein ausgedehntes frühmittelalterliches Gräberfeld erforscht. Der älteste Teil beinhaltet 89 Brandgräber, davon 76 Urnengräber und 13 Lochgräber, die vorläufig in das 7. und 8. Jahrhundert datiert werden. Von der Kontinuität der Begrabung in dem danachfolgenden Jahrhundert, in der Relation der Brand- und Skelettengräber, zeugt neben der Horizontalstratigraphie auch die Entdeckung der Sporne mit den mit Ösen beendeten Armen in einem Skelettengrab, der sich in unmittelbarer Nähe der Brandgräber befand. Die Sporne datieren den Grab an die Wende des 8./9. Jahrhunderts, bzw. an den Anfang des 9. Jahrhunderts. (Bialeková 1977, 106, 124, Abb. 2; Ruttkay 1982, 177. Tab. II). Das Ensemble der Denkmale materielle Kultur aus den ins 9. Jahrhundert datierten Gräbern skizziert auch die Struktur der beigesetzten slawischen Bevölkerung. Neben den Bauern und Handwerkern gibt es hier eine ausgeprägte Gruppe sozial höherstehender Individuen, die durch die gefundene Ausstattung und Ausrüstung belegt ist (Sporne, Äxte, Schwert, Lanze, eiserne Pfeilspitzen). Die materielle Kultur in den

Gräbern deutet an, daß etwa in der Mitte des 10. Jahrhunderts in der Grabstätte neben der einheimischen slawischen Bevölkerung auch die neugekommenen Ungarn begraben werden, wovon die Funde typischer Verzierungen und Juwelen altungarischen Charakters zeugen. Die ethnische Veränderung spiegelte sich im Begräbnisritual gar nicht wider, was die Tatsache bestätigt, daß die ungarische Bevölkerung die Stätte und Wohnheite einheimischer slawischer Bevölkerung übernahm und ihre Toten auf einem gemeinsamen Friedhof begrub. Das Zusammenleben beider Ethniken spiegelte sich in der weiteren Entwicklung in der einheitlichen materiellen Kultur wider, die seit der 2. Hälfte des 10. Jahrhunderts von beiden Ethniken verwendet wurde. Seit dem Anfang des 11. Jahrhunderts erscheinen in den Gräbern neben dem Leibschmuck auch Münzen der Arpadendynastie, die die Funktion der Grabbeigabe erfüllten. Vertreten sind die Prägungen von Stephan I (1000—1038), Ondrej I (1046—1061), Herzog Bela (1048—1061), Bela I (1061—1063), Salamun (1063—1074), Ladislav I (1077—1095), Koloman (1096 bis 1116) und Bela II (1131—1141), die die jüngste Prägung ist und die chronologische Obergrenze der Begrabung — um 1140 — darstellt.

Die Grabstätte in Čakajovce ist gegenwärtig die einzige erforschte Nekropole mit belegter Kontinuität der Begrabung von dem 7. bis zum Anfang des 12. Jahrhunderts und die nördlichst situierte Lokalität aus der Epoche der sog. Belo-Brdo-Kultur in der Slowakei.